

ЩОДО КЛАСИФІКАЦІЇ ІНШИХ ОСІБ, ЯКІ ЗАЛУЧАЮТЬСЯ ДО ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ СЛІДЧИМИ ОРГАНІВ БЕЗПЕКИ

ON THE CLASSIFICATION OF ANOTHER PERSONS INVOLVED IN THE COVERT (SEARCH) SURVEILLANCE BY LEGISLATIVE INVESTIGATORS

Смірнова В.О.,

здобувач аспірантури і докторантури
Національної академії Служби безпеки України

У статті визначені та класифіковані інші особи, які залучаються слідчим, прокурором або співробітником оперативного підрозділу, що діє на підставі доручення, до проведення негласних слідчих (розшукових) дій, а також обґрунтована доцільність теоретичної розробки зазначеного питання для подальшого використання в нормотворчій діяльності.

Ключові слова: кримінальне провадження, учасники кримінального провадження, негласні слідчі (розшукові) дії, залучення інших осіб.

В статье определены и классифицированы иные лица, которые привлекаются следователем, прокурором или сотрудником оперативного подразделения, действующего в соответствии с поручением, к проведению негласных следственных (розыскных) действий, а также обоснована целесообразность теоретической разработки этого вопроса для дальнейшего использования в нормотворческой деятельности.

Ключевые слова: уголовное производство, участники уголовного производства, негласные следственные (розыскные) действия, привлечение иных лиц.

In the paper other persons, involved by an investigator, prosecutor or an investigation officer who acts upon charge, in carrying out covert (search) surveillance, are identified and classified. Theoretical development of the above mentioned issue for further implementation into the legislation is substantiated.

Key words: criminal proceeding, participants in criminal proceeding, covert (search) surveillance, involvement of another persons.

Постановка проблеми. У Кримінальному процесуальному кодексі України 2012 року (далі – КПК України) запроваджено новий для вітчизняного кримінального процесуального законодавства інститут негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НСРД), що є різновидом слідчих (розшукових) дій, (далі – СРД) відомості про факти та методи проведення яких не підлягають розголошенню. Згідно із ч. 6 ст. 246 КПК України за рішенням слідчого, прокурора до проведення НСРД можуть залучатися інші особи, з метою сприяння та надання допомоги у їх проведенні [1]. Проте перелік таких осіб у кримінальному процесуальному законодавстві не визначений.

Визначення кола осіб, які можуть залучатися до проведення НСРД, та їх класифікація зумовлені потребами слідчої практики, необхідністю підвищення ефективності використання процесуальних повноважень таких учасників кримінального провадження для вирішення чітко визначених завдань під час проведення зазначених дій. Процесуально і тактично правильно організоване залучення таких осіб до проведення НСРД має сприяти об'єднанню й на цій основі більш ефективному використанню їх можливостей для вирішення завдань кримінального провадження, що і зумовило вибір теми та актуальність дослідження даної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та виділення невирішених питань у межах загальної проблеми. Широкий спектр питань щодо організації й проведення НСРД був предметом дослідження таких вчених: Б.І. Бараненка, О.А. Білічак, В.О. Глушкова, Ю.М. Грошевого, О.В. Капліної, В.А. Колесника, С.С. Кудінова, Д.Й. Никифорчука, М.А. Погорельського, Є.Д. Скулиша, І.В. Сервечького, Д.Б. Сергєєвої, С.Р. Тагієва, В.М. Тертишника, Л.Д. Удалової, Р.М. Шехавцова, М.Є. Шумила та низки інших фахівців. Наукові ідеї, сформовані ними, знайшли відображення в законодавстві та позитивно сприйняті правозастосовною практикою.

Проте питання щодо класифікації інших осіб, які можуть залучатися до проведення НСРД, досліджувалися обмеженим колом науковців і фахівців-практиків, результати студіювання яких не охоплюють усі аспекти цієї проблеми.

Метою статті є розширення спектру наукових поглядів на проблему визначення кола «інших осіб», які залучаються до проведення НСРД, та їх класифікації в умовах динамічної зміни кримінального процесуального законодавства та реформування системи правоохоронних органів України.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи питання теорії і практики проведення НСРД оперативними підрозділами СБ України, О.А. Білічак запропонувала умовно поділити усіх осіб, які мають відношення до прийняття відповідних рішень та проведення цих дій, на три групи: 1) особи, уповноважені ухвалювати (погоджувати) рішення про проведення НСРД; 2) особи, які безпосередньо проводять зазначені дії; 3) інші особи, залучені до проведення цих дій [2, с. 85].

Предметом нашої уваги є третя група. Перелік осіб, які відносяться до неї, нами сформовано з урахуванням аналізу положень кримінального процесуального законодавства, наукових публікацій із зазначеної проблематики, результатів узагальнення матеріалів кримінальних проваджень, та проведеного анкетування слідчих органів безпеки і співробітників оперативних підрозділів СБ України. У результаті цього ми дійшли висновку, що до інших осіб, які залучаються за рішенням слідчого, прокурора до проведення НСРД, відносяться: 1) перекладач; 2) спеціаліст; 3) поняті; 4) особи залучені до конфіденційного співробітництва; 5) особи, які відповідно до закону виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації; 6) керівники, представники та працівники установ (керівники та представники установ зв'язку, керівники та працівники операторів телекомунікаційного зв'язку, керівники та працівники банківської установи); 7) співробітники оперативних підрозділів СБ України.

Наведений перелік не є вичерпним, оскільки стосується переважно тих НСРД, які проводяться під час досудового розслідування злочинів, підслідних слідчим органів безпеки. Термін «інші особи» в даному випадку застосований законодавцем як узагальнене визначення, яким охоплюються будь-які особи, що сприяють органам досудо-

вого розслідування під час проведення НСРД [3, с. 100]. Наприклад, О.В. Соколов, посилаючись на результати узагальнення практики діяльності правоохоронних органів України, відносить до таких осіб, окрім перелічених вище, ще й заявника, потерпілого, законного представника, педагога, психолога або лікаря в разі проведення НСРД за участю малолітньої або неповнолітньої особи [4, с. 134].

Проте ми зосередимо основні зусилля на розгляді нормативно-правового регулювання процесуальних повноважень, особливостей діяльності та обов'язків завдань осіб, які залучаються до проведення НСРД у кримінальних провадженнях, досудове розслідування в яких проводиться слідчими органами безпеки, з метою визначення критеріїв, які можна застосувати для їх класифікації.

Так, до проведення окремих НСРД, де є необхідність перекладу вербального спілкування, мови жестів, якою спілкуються особи із вадами слуху та/або порушеннями мовного апарату, чи документів залучається відповідний *перекладач (сурдоперекладач)*. Згідно з п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України перекладач є учасником кримінального провадження. Його основні права, обов'язки, умови притягнення до відповідальності, вимоги до компетентності та підстави для залучення до проведення відповідної процесуальної дії в кримінальному провадженні визначені в ст. 68 КПК України. Інші питання, що стосуються проведення за його участі окремих СРД під час досудового розслідування, прав учасників кримінального провадження користуватися послугами перекладача, гарантій незалежності, процесуальних витрат, оскарження окремих рішень тощо унормовані в ст.ст. 29, 42, 56, 64-1, 66, 75, 77, 78, 79, 80, 83, 118, 122, 126, 224 КПК України.

Незважаючи на те, що «перекладач» прямо не згадується в ч. 6 ст. 246 КПК України, цей учасник кримінального провадження відносно часто залучається до проведення зазначених дій. Основним його завданням є сприяння в проведенні НСРД шляхом перекладу з однієї мови на іншу інформації, яка має значення для кримінального провадження.

Згідно з ч. 1 ст. 71 КПК України *спеціаліст* у кримінальному провадженні – це особа, яка володіє спеціальними знаннями та навичками застосування технічних або інших засобів і може надавати консультації під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок.

Спеціаліст відноситься до учасників кримінального провадження (п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України). Його основні права, обов'язки, умови притягнення до відповідальності, вимоги до компетентності та підстави залучення до проведення відповідної процесуальної дії в кримінальному провадженні визначені в ст.ст. 71, 72 КПК України, а інші питання, що стосуються проведення за його участі окремих СРД під час досудового розслідування, гарантій незалежності, процесуальних витрат, оскарження окремих рішень тощо, унормовані в ст.ст. 75, 77, 78, 79, 80, 83, 99, 105, 118, 122, 126, 168, 177, 228, 236, 237, 240, 245 КПК України.

Підставою для залучення спеціаліста до проведення НСРД є положення ч. 6 ст. 246, ч. 1 ст. 262 та ст. 266 КПК України. Під час проведення НСРД спеціалісти надають особам, уповноваженим на їх проведення, криміналістичну, консультативну, методичну та/або технічну допомогу. Це, зокрема, стосується, різного роду консультацій, роз'яснення механізму утворення слідів, допомоги у виявленні, фіксації й вилученні доказів, сприяння в дослідженні інформації, отриманої під час застосування різного роду технічних засобів тощо [5, с. 154–161].

Згідно з п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України *понятій* відноситься до учасників кримінального провадження. Проте його права, обов'язки та відповідальність за неналежне їх виконання в КПК України чітко не визначені.

Відповідно до ч. 3 ст. 66 КПК України на поняття покладено обов'язок не розголошувати на вимогу слідчого,

прокурора відомості щодо проведених процесуальних дій, в яких ця особа брала участь під час досудового розслідування. У ч. 6 ст. 104 України зазначено, що поняті засвідчують факт відмови особи від підписання протоколу за відсутності її захисника. І лише в ч. 7 ст. 223 КПК України визначено, що слідчий, прокурор зобов'язаний запросити не менше двох незаінтересованих осіб (понятих) для проведення СРД, передбачених ст.ст. 228, 229, 230, 234, ч. 5 ст. 236, 237, 238, 239, 240, 241, КПК України, а також можуть запрошувати їх для участі в усіх інших процесуальних діях, коли вважатимуть це за доцільне.

Зважаючи на норми, закріплені в ч. 7 ст. 223 та ч. 6 ст. 246 КПК України, понятій може, коли слідчий, прокурор або співробітник оперативного підрозділу, який за їх дорученням проводить НСРД, визнають це за доцільне, бути залученим до проведення названої дії. Його завданням у цьому випадку є сприяння в проведенні НСРД шляхом посвідчення факту проведення цієї дії, її ходу та результатів. За даних обставин участь понятих є гарантією правильного безпосереднього сприйняття під час проведення НСРД обставин та фактів, що мають значення для кримінального провадження, та їх належного фіксування в процесуальних документах.

Згідно зі ст. 275 КПК України у випадках, передбачених цим Кодексом, до проведення НСРД можуть залучатися *особи, які конфіденційно співробітничать з органами досудового розслідування*. Слідчий має право використовувати отриману внаслідок конфіденційного співробітництва інформацію під час проведення НСРД.

Оскільки в КПК України не надано визначення терміну «конфіденційне співробітництво», фахівці визначають його як таємні, негласні відносини, що встановлюються уповноваженими на те органами з громадянином України, іноземцем, особою без громадянства з метою отримання на засадах добровільності та конспіративності доказової, розвідувальної, контррозвідувальної, орієнтовної та іншої інформації, що може бути використана для вирішення завдань кримінального провадження [3, с. 100; 6, с. 363].

Аналізуючи зміст конфіденційного співробітництва в кримінальному провадженні, можна виділити дві його складові частини: «сприяння», під яким розуміється «допомога, підтримка в якій-небудь діяльності, й «співробітництво» – «працювати разом, брати участь у спільній праці» [3, с. 101]. Зазначене сприяння/співробітництво полягає в інформаційному забезпеченні проведення НСРД шляхом надання відповідних відомостей, порад, консультацій тощо, а також допомозі у створенні умов для безпосереднього проведення цих дій або ж участі в окремих із них (ст. 271, 272 КПК України) [7, с. 694].

На думку С.Р. Тагієва, конфіденційне співробітництво – це скоріше інструментарій, який дозволяє проведення тієї чи іншої НСРД, «в якому найбільше виявляється квінтесенція досліджуваних дій», а не самостійна слідча (розшукова) дія [8, с. 257].

Особами, які відповідно до закону виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, можуть бути особи, залучені до конфіденційного співробітництва в порядку ст. 275 КПК України, зокрема й ті, що є учасниками зазначеної групи чи організації, або співробітники уповноважених оперативних підрозділів, що діють на підставі доручення слідчого, прокурора.

Особа, яка відповідно до закону виконує спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, не відноситься до учасників кримінального провадження, її права, обов'язки, умови притягнення до відповідальності та гарантії діяльності в кримінальному процесуальному законодавстві окремо не визначені.

Виконання названого спеціального завдання представляє собою систему цілеспрямованих процесуальних дій

та пов'язаних із ними організаційних, матеріально-технічних та інших заходів, що забезпечують, з огляду на змінність обстановки, найраціональніше комплексне використання сил і засобів для вирішення завдань, що зумовлені застосуванням цієї НСРД.

До керівників, представників та працівників установ, які залучаються до проведення НСРД, відносяться: 1) керівники та представники установ зв'язку, які зобов'язані сприяти проведенню огляду і виїмці кореспонденції (ст. 262 КПК України). Огляд затриманої кореспонденції проводиться в установі зв'язку, якій доручено здійснювати контроль і затримувати кореспонденцію, за обов'язковою участю представника цієї установи; 2) керівники та працівники операторів телекомунікаційного зв'язку, які зобов'язані сприяти виконанню дій із зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж, вживати необхідних заходів щодо нерозголошення факту проведення таких дій й отриманої інформації та зберігати її в незмінному вигляді (ст. 263 КПК України); 3) керівники та працівники банківської установи, які зобов'язані доводити до відома Національного антикорупційного бюро України інформацію про операції, що здійснюються на банківських рахунках, по яких проводиться моніторинг, до виконання відповідної операції, а в разі неможливості – негайно після її виконання (ст. 269-1 КПК України). У контексті НСРД, унормованої в ст. 269-1 КПК України, зазначимо, що сьогодні вона проводиться виключно в кримінальних провадженнях, віднесених до підслідності НАБУ. Проте, на нашу думку, слід розширити спектр використання моніторингу банківських рахунків, дозволивши його проводити, наприклад, у провадженнях щодо злочинів, передбачених ст. 258-5 КК України (фінансування тероризму), підслідних слідчим органів безпеки.

Керівник банківської установи на підставі ухвали слідчого судді зобов'язаний письмово попередити всіх її працівників, залучених до моніторингу банківських рахунків, про обов'язок нерозголошення інформації про проведення цієї слідчої дії і про відповідну кримінальну відповідальність.

Участь перелічених керівників, представників та працівників у проведенні окремих НСРД зумовлена посадою, яку вони займають, та установою (організацією, підприємством), в якій працюють. Зазначені особи не відносяться до учасників кримінального провадження, а їх права, обов'язки, умови притягнення до відповідальності та гарантії діяльності в кримінальному процесуальному законодавстві фактично не визначені.

Завданням перелічених осіб при проведенні НСРД, відповідно, є: 1) сприяння проведенню огляду і виїмці кореспонденції; 2) сприяння виконанню дій із зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; вжиття необхідних заходів щодо нерозголошення факту проведення таких дій й отриманої інформації; зберігати її у незмінному вигляді; 3) надання інформації про операції, що здійснюються на банківських рахунках, по яких проводиться моніторинг; нерозголошення інформації про проведення цієї слідчої дії.

До проведення НСРД також залучаються співробітники оперативних підрозділів правоохоронних органів, вичерпний перелік яких наведено в ст. 41 КПК України. Вони не відносяться до учасників кримінального провадження, а під час виконання обов'язкових для них доручень слідчого, прокурора користуються повноваженнями слідчого. Співробітники оперативних підрозділів також не мають права здійснювати процесуальні дії в кримінальному провадженні за власною ініціативою або звертатися з клопотаннями до слідчого судді чи прокурора.

У системі СБ України, як обґрунтовано зазначає О.А. Білічак, оперативні підрозділи, що залучаються до проведення НСРД, умовно поділяються на дві групи: 1) ті, що можуть, з урахуванням положень кримінального процесуального законодавства та відомих нормативно-

правових актів, виконувати доручення на проведення фактично всіх НСРД, передбачених главою 21 КПК України; 2) ті, що приймають участь у проведенні лише окремих НСРД [2, с. 86]. Усі співробітники оперативних підрозділів СБ України, що залучаються до проведення НСРД, мають допуск до державної таємниці.

Враховуючи викладене вважаємо, що особа, залучена до проведення негласних слідчих (розшукових) дій, – це учасник кримінального провадження або будь-яка інша особа, яка, зважаючи на відносини конфіденційного співробітництва, володіння спеціальними знаннями та навичками або зайняту посаду чи місце роботи, спроможна надати необхідне сприяння в проведенні НСРД. Пропонуємо класифікувати таких осіб на відповідні групи з використанням критеріїв:

1) залежно від того, чи віднесені вони до учасників кримінального провадження: а) особи, що зазначені як учасники кримінального провадження: перекладач; спеціаліст; понятій (п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України); б) особи, які не згадані в переліку учасників кримінального провадження: особи, залучені до конфіденційного співробітництва; особи, які відповідно до закону виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації; керівники та представники установ зв'язку; керівники та працівники операторів телекомунікаційного зв'язку; керівники та працівники банківської установи; співробітники оперативних підрозділів;

2) чи визначені процесуальні повноваження особи в кримінальному процесуальному законодавстві України: а) процесуальні повноваження яких визначені в КПК України: співробітник оперативного підрозділу (ст. 41 КПК України); перекладач (ст. 68 КПК України); спеціаліст (ст.ст. 71, 72 КПК України); б) повноваження яких не знайшли відображення в КПК України: поняті; особи залучені до конфіденційного співробітництва; особи, які відповідно до закону виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації; керівники та представники установ зв'язку; керівники та працівники операторів телекомунікаційного зв'язку; керівники та працівники банківської установи;

3) залучаються особи до проведення як СРД, так і НСРД, чи лише НСРД: а) ті, що залучаються до проведення СРД та НСРД: перекладач; спеціаліст; поняті; співробітники оперативних підрозділів; б) ті, що залучаються виключно до проведення НСРД: особи, залучені до конфіденційного співробітництва; особи, які відповідно до закону виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації; керівники та представники установ зв'язку; керівники та працівники операторів телекомунікаційного зв'язку; керівники та працівники банківської установи;

4) зважаючи на обсяг завдань, що ставляться перед особами під час проведення НСРД: а) які надають допомогу чи сприяють у проведенні НСРД: перекладач; спеціаліст; поняті; особи, залучені до конфіденційного співробітництва; керівники та представники установ зв'язку; керівники та працівники операторів телекомунікаційного зв'язку; керівники та працівники банківської установи; співробітники оперативних підрозділів; б) які не тільки надають допомогу й сприяють в проведенні НСРД, але й виконують вказівки та доручення осіб, уповноважених проводити зазначені дії: особи, які відповідно до закону виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (залежно від обставин провадження – конфіденти або співробітники оперативних підрозділів); співробітники оперативних підрозділів;

5) у залежності від того, чи надається таким особами у визначеному законом порядку доступ до державної таємниці на час проведення НСРД: а) особи, яким під час залучення до проведення НСРД надається доступ

до державної таємниці: перекладач; спеціаліст; поняті; особи, залучені до конфіденційного співробітництва; особи, які відповідно до закону виконують спеціальне завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації; співробітники оперативних підрозділів; б) особи, яким доступ до державної таємниці не надається: керівники та представники установ зв'язку; керівники та працівники операторів телекомунікаційного зв'язку; керівники та працівники банківської установи.

Висновки. У результаті проведеного дослідження ми дійшли висновку про доцільність класифікації «інших осіб», залучених до проведення НСРД, на п'ять груп: 1) які є учасниками кримінального провадження та не віднесені до їх переліку; 2) процесуальні повноваження яких

визначені в КПК України та в інших нормативно-правових актах; 3) які приймають участь в СРД і НСРД та ті, що залучаються виключно до проведення НСРД; 4) завдання яких обмежується лише сприянням у проведенні НСРД, та ті, що вирішують значно більший обсяг завдань; 5) яким потрібен допуск до державної таємниці на час проведення НСРД, та ті, що можуть не потребувати його надання.

Запропонована класифікація осіб, залучених до проведення НСРД, дозволяє сформувати цілісне уявлення про їх місце і завдання в системі учасників кримінального провадження (в широкому розумінні цього терміну), залучених до сфери кримінального судочинства. Вона, безумовно, не є вичерпною, оскільки може бути розширена шляхом застосування інших критеріїв, якщо вони матимуть кримінальне процесуальне значення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 9–10, 11–12, 13. Ст. 88.
2. Білічак О.А. Теорія і практика проведення негласних слідчих (розшукових) дій оперативними підрозділами СБ України: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2015. 528 с.
3. Гольдберг Н.О. Проблеми регулювання конфіденційного співробітництва при здійсненні негласних слідчих (розшукових) дій. *National law journal: theory and practice*. 2016. № 2. С. 100–103.
4. Соколов О.В. Залучення оперативним підрозділом осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. № 6. Т. 1. С. 133–139.
5. Кудінов С.С. Використання спеціальних знань під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник Академії адвокатури України*. 2014. Т. 11. Ч. 3 (31). С. 154–161.
6. Тагієв С.Р., Гекова Ю.І. Особливості використання інформації, отриманої внаслідок конфіденційного співробітництва, під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави: тези доп. V Міжн. наук.-практ. конф. (Харків, 18 листоп. 2016 р.). Харків: ХНУВС, 2016. С. 360–363.
7. Кримінальний процес: підручник / Грошевий Ю.М., Тацій В.Я., Пшонка В.П. та ін. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки. Харків: Право, 2013. 824 с.
8. Тагієв С.Р. Інститут негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному процесі України: теорія і практика. Чернігів: Десна Поліграф, 2015. 512 с.